

ÁLTALÁNOS LÉLEKTAN.

A LÉLEKTAN TÖRTÉNETÉNEK VÁZLATA.

1. Az őskortól az újkorig.

A lélektan történetének első lépcsőfokát az őállapotban élő népek hiedelmeiből és a művelt vallások lélekhitéből rekonstruálhatjuk. A bölcselet kezdetéig ható lélekelképzelések adják a prehisztorikus lélektan anyagát. Úgy látszik, hogy két jelenség készítette a primitív embert a lélekfogalom felvételére: a halál és az álom.

A halállal megszűnő életerő mögött személyes hatótényezőt tételeztek fel, melyet minden tevékeny jelenségben megéreztek (animizmus). A lélek az életműködések hordozója, amely a halál pillanatában, a mozgás beszüntetésekor elhagyja a testet. A lélek valamely testrészből, melynek mágikus erőt tulajdonítanak, az áldozat-bemutatásra is alkalmas szívből, veséből, genitáliákból, vérből, félelmes állatokba megy át, lélekvivő madarakba vagy hüllőkbe, melyek a totemisztikus kultúrákban emberi ősókké válnak. Ezt az elképzelést nevezi Wundt test- vagy *életléleknek*.

A halott lelke vissza is térhet. Árnyéktestet ölt és ebben kísérti a hátramaradottakat, akiknek képzeletében, álmában, féltő és kívánó álmodozásában a szellem megjelenik. A lélek ebben az elképzelésben is a tevékeny életműködések elve, de nem a valóságos cselekedeteket, hanem! a kísértetjárásokat idézi elő. Itt is testet ölt a lélek, ahhoz, hogy megnyilvánulhasson, de ködszerű, képzeletien irreális lesz. Ezt nevezi Wundt árnyékléleknek, talán helyesebb az *emléklélek* elnevezés.

Mindkét felfogásban a lélek az élet végső alapelve, akár a földi tevékenységeké, akár a sírontúli üzeneteké. De jelentkezése annyira eltérő, hogy számos hitben két egészen különböző

lélek szerepel: egy életi lélek és egy halálszellem. A halálszellemet a testiesség hiánya teszi borzalmassá, képszerű köd, hangja sejtelmes, léte ingadozó, amíg meg nem telik például vér ivásától a megtestesítő életlélekkel. W. F. Otto e kétféle lélekben való hitet megtalálta Homerosznál, az etruszkoknál, rómaiaknál és zsidóknál, sőt számos mai kezdetleges műveltségű népnél.

A lélekelképzelés két eltérő forrása egyaránt vallásos eredetű. A kétféle kiindulás a mai napig kétféle szóhasználatban nyilvánul meg. Egyfelől használjuk a lélek szót a tevékenységek értelmezésében, melyeket a léleknek tulajdonítunk, másfelől a képzeleti dolgok megjelölésére, szemben a valóságosakéval, melyeket testieknek tekintünk. Ez a művelődési hagyomány a lélektan történetén végighúzódó kettősségnek felel meg a cselekvés- és tudatlélektan között. A vallások, az eposzok, az ókori, közép- és újkori bölcsélet, valamint a szaktudomány lélekkonceptumai mind ezt a kettősséget tükrözik.

Az életlélek az alkalmazott lélektan emberismeretében vitt nagy szerepet, míg a tiszta tudományos lélektan az emléklélek fogalmához csatlakozva kezdette meg élményelemzését. Előbbi az emberi képességekben, érzelmekben és törekvésekben keresi a lélek szerkezeti vonásait, míg utóbbi a szemléletekben, képzelődésben, gondolkodásban látja a lélek működésbeli sajátosságait. Az emberismerő belemutat a szívbe, vesébe, a magabamélyedő átéli lelki élményeit, lelki kincseit, melyek nem valóságos tapasztalatok, nem földi értékek, hanem képzeletszerűek. De ez csak annyit jelent, hogy a lelki valóság más, mint a közönséges valóság; ez a másság azonban nem végzetes, mert a kettő találkozik, amikor a cselekedeteket szabályozza, az egyik belülről, a másik kívülről. Tévedni a belső valóság felől is lehet, hiszen itt van pl. a lelki álság, az önbecsapás jelensége. A legirrealisabb képzelgés is befolyásolja a valóságos, mások számára is közvetlenül hozzáférhető cselekvéseket, mivel reális vágyakból, szándékokból fakad és cselekvések kitervezésére vagy pótlására szolgál.

Mindkét fogalmazásban az emberi cselekvések irányítását tulajdonítjuk a léleknek, akár valóságos életcselekvéseit, akár a képzeletünkben fellépő árnyéklétét tekintjük. A túlvilági életben is a lélek cselekedtetésre szolgál, elannyira, hogy

jóformán minden művelt vallás a lélek inkorporációjában hisz. A lelket test nélkül *nem*. tudjuk elképzelni, legalább a test árnyékát vagy képmását kell felvennie, hogy cselekedni tudjon. A spiritiszták szellemei is reálisan beszélnek és befolyásolják hozzátartozóikat, vagyis cselekednek. A temetési szertartások a túlvilági reális életet ápolták: balzsamoztak, ételt, fegyvert, kísérőket adtak az elhunyt mellé. Ugyanakkor nemcsak az életlélekfogalom vezet a szertartásokra, hanem az emléklélek elképzelése is: a halottat védő boltozat vagy sírkő a hátramaradottakat is megóvjá a kísértetek látogatásától (a népvándorás korában gúzsbakötik a hullát), megakadályozzák a testnek képzelt árnyék felszállását. A fejlettebb, írásosan intézményes vallásokban a földi életben végzett cselekedetek határozzák meg a földöntúli sorsot.

A vallásnak politikává és tudománnyá történő differenciálódása a görög világban a természet vallás helyébe a 6. század erkölcsi szektáinak adott talajt. Az orfikus hívők élesen szétválasztották a testet a lélektől, ami a test megvetésével, erkölcsi célzatú sanyargatásával járt együtt. Ez a felfogás Platónon át került bele a középkorba, amely örökséget Descartes kristályosította dogmává.

Platón foglalkozott először az egyes lélektevékenységek megkülönböztetésével. Tőle származik a magasabb, szellemi, vagyis a művelődésben résztvevő és az alacsonyabb, érzéki, indulati vagyis a testi életet irányító lélekrészek megfogalmazása. A lelket szárnyas kocsi ábrázolja (Phaidros), melyet az ideák világába visszakíváncozó törekvés emel; két ló húzza, az indulat és a nemesebb vágy, amelyeknek zabolátlankodását az emberi alakban ábrázolt kocsis, az ész fékezi és irányítja. E lélekerők közül a két ló és a kocsis foglalkoztatja, és ezzel a hasonlattal megteremti a máig is élő fő kettéosztást a lélek birodalmában az érzelmi és az értelmi világ között. Bár e kettőt keresztezi a mélyebb és magasabb érték szempontja: a testi és lelki törekvés ill. az érzékelés és gondolkodás, mint ez az újkori racionális lélektanban kifejezésre jut, mégis felismerhető mind a két felosztásban az életlélek és az emléklélek lecsapódása. Érzékelés és indulat az életlélek leszármazója, bátorság és gondolat a tudat jelenségek szellemi értelmezéséből adó-

dik. Az ész irányít, az érzelem adja a húzó, hajtóerőt: ma is a funkciók és motívumok adják a lelki élet két főosztályát, a strukturális szempont mellett, melyet egészen a testi világba sorolunk. A lelki jelenségek egységesítője az Erős, ennek fejlődése a lélek sorsa, amely a létbe zuhanástól kezdve folytonos megtisztulásra tör.

Platón már értékelésénél fogva is világosan az emléklélek mellett köti le magát, hiszen a lélek élete folytonos visszaemlékezés az ideák országára. Ennek bizonyítására felhossa, hogy a szerelmes mindjárt kedvesére gondol, ha annak valamely tárgyát meglátja (Phaidon) és ezzel a gondolatkapcsolás első irodalmi emlékét adja. Hatása a szkolasztika fénykoráig, egyedülálló és később is mindig újra vonzotta különösen a misztikus hajlamúakat.

A tudományos lélektan első műve a fejlődő makedón birodalom rendszerező bölcsejének *Aristotelésnek* írása „Peri Psychés”. Ebben a tudományok atyja az életlélek fogalmát dolgozza ki. Szerinte a lélek az élőlénynek nem része mint Platónnál, hanem lényeges tulajdonsága: a test a szerkezet, amelynek működése a lélek. Ha a balta vagy a szem élőlény volna, akkor a vágás ill. a látás volna a lelke; a test adja az anyagot a forma megvalósulásához, a lelki tevékenységekhez. A lélek tehát a működésre képesítő tényező. A lélekfokozatok gonaolatát biológiai ranglétrára építi. Két alaperőt ismer: a táplálást és a törekvést, mely minden élőlényben megvan. Ha előbbit nézzük, élettant művelünk, ha utóbbit, akkor lélektan. Van persze a táplálásnak is lélektani oldala, ha t. i. azt nézzük, hogy miképpen szerzi meg táplálékát, hogyan hajtja végre a nemzést az állat; viszont van élettani oldala a törekvésnek is, ha annak anyagi előfeltételeit (ma úgy mondanók: biokémiai Lefolyását) vizsgáljuk. Ennél világosabb szétválasztást nem tudunk kihámozni a tudományok atyjának írásaiból, melyeket éppen ezen a ponton annyiszor félremagyaráztak. Az említett őserők benne vannak a következő fokozatosan emelkedő lélekrészekben: az érzékelésben, a mozgásban és a gondolkodásban. Mindé fokozataiban a lélek *egy és létező*. A legújabb törekvések éppen ezeket a vonásokat ragadják meg, a lélektan totális és dinamikus szemléletében.

Olesó vád volt Aristotelest pánbiologizmussal illetni. Hiszen világos különbséget találtunk az élettani és a lélektani nézőpont között, ha ugyanarra az élőlényre vonatkoztak is. A Stagirita a lélektant pontosan az élettan és az erkölcsan közé helyezte. Hiszen lélektani fejtegetéseinek szellemi részét, a gyakorlati emberismeretet társadalmi vonatkozású műveiben találjuk, a Retorikában és a Nikomachosi Etikában. Vagy más fél ezerévi felejtés után Aristoteles hatása olyan erős lett, hogy helyet szerzett a keresztény dogmatanban, ahol a közös érzeléslérsől szóló tanát a belső észre ve vés ágostoni gondolatával ötvözték és a formatant egész potenciális dinamizmusával átvették.

Platón inkább a gondolkodást, Aristoteles a törekvést tekintette a lélek főtevékenységének, ta nélkül, hogy egyikük is (megfeledezett volna a másik oldalról. Érdekes módon a gondolkodás részletesebb elemzését, pl. a teremtő fantázia leírását éppen Aristotelésnek, a törekvését pedig (melyet a Stagirita az érzelmekkel összevont, sőt helyenként a mozgást és a mérlegelő akaratot is odasorolta) Platón dialógusainak köszönhetjük. Mindkét bölcselő még nagyon közel állott a vallásos lélekelképzelések zürzavaraihoz és önkéntelenül is a nézetek egyeztetésén fáradozott. Ez azonban napjainkig sem sikerült, mert a kétféle lélekfogalom az iskolák szerteágazásában még mindig kísért. A lélektan történetében éppen e két fogalom nyomomkövetése tájékoztat legjobban,

Egészen az izlám bölcseletnek a 13. századi első renezsánszra gyakorolt hatásáig Platón nézetei voltak a kereszténységben uralkodók, melyekkel szemben Aristoteles tanai akkor érvényesültek, amikor arab fordításban megismerkedtek veük. A hellenizmus hatására a legnagyobb egyházatya, *Augustinus* az emléklélek irányában fejleszti a lélektant: Valomásai a tudattörténekek introspekciójának első nagy emléke. Ez a finom élményelemzés azonban végül is a cselekvések motivációját, a megtérés geneziséét adta. Szt. Ágoston elveti Aristoteles lélekkokozatait és Platón dualizmusának híve. Szerinte mindegyik lélekrész, az emlékezet, értelem és akarat ön-maga felé is visszafordul. Kifejezetten hangsúlyozza, hogy az akarat a lelki élet magya, de ezt is intellektuálisán fogja fel,

mert a lélek számos passzusa szerint az emlékezettel (tudat!) azonos. A hippoi püspök tanai vagy ezer évig vitatlan kincsei a kereszténységnek és később is a nagy önelemzők (Rousseau, Maine de Biran) mintaképe marad.

Ágostont és Aristotelést, a teológiát és biológiát egyezteteti *Aquinói Tamás*, aki a belső visszaemlékezést a testi érzékek közös (reflektáló) műveleteiből származtatja (sensus communis). Elemzi a működések rétegződését, túl a hagyományos anima sensitiva és rationalis kettéosztásán. A lélek csomópont a szellemek és a test inhereas formái között, tulajdonságai egyfelől saját alkatából, másfelől mint a test formájából származnak. Noha Szt. Tamás intellektualista, legtöbbit az akarat lélektanával foglalkozik, az erényes és bűnös cselekvések keletkezésével. A gondolkodó rész a mérlegelő szabad akarral együtt halhatatlan, az érző-vágyó halandó; utóbbi az állatokban is megtalálható. Hogy ezek életmódja annyira észszerű, azt nem a belátásnak köszönhetik, hanem a gondviseléstől beléjük helyezett képességnek, ösztönnek, amely mintegy gépiesen biztosítja az élőlények létérdekeit. Ilyen elgondolásokhoz kapcsolódik az újkori képességtan, amely a gyakorlati emberismeretben tapasztalt különbségeket a lelki működések eltérő dispozicióinak tulajdonítja. A fogalmak kialakulása is tevékenység eredménye, mely a tárgyat intencionálja. Az Aristotelést felújító Brentano is az angyali doktortól meríti aktustana ihletését.

Erősítést nyert az életlélek fogalma a *humanizmus* korában közvetlen forrásból feléledt aristotelési írásokból, melyek olyan tartalmas művet lelkesítettek, mint Vives „De anima et vita”-ját. Ez az irány a lélek tulajdonságai mellett a működése iránt érdeklődik. A lélek a mindennapi cselekvések éltető eleme. De szóhoz jut a közönséges valóság mellett a rendkívüli, az irreális is. Az eksztatikus élmények leírói, a *misztikusok* is mély lélekelemzők, az emléklélek hagyományainak továbbvivői.

Az újkori természettudomány és szkepszis nevezetes fordulatot hoz: a világ elveszti varázsát, a jelenségek mögött nem animát, hanem vist keresnek, melynek feltételeit elemzik és mérik. Kepler és Galilei fellépése óta csak a mérhető, kiterjedt dolgokat ismerik” el valóságnak, a többi képzeleti termék. A

minőségi kísérletezés eszméje ebben a korban kalandosnak tűnnek fel. Az anyagi világ mechanizmusok mintájára érthető, a lélek feladata a pusztá gondolkodás. Ez a nézet apodiktikus formát kap Descartes bölcséletében, amely szélsőséges dualizmusával az újkori ismeretelmélet serkentőjévé lesz és a gondolkodás, általában a tudat elemzését követeli a lélektantól. A rációba vetett korlátiaannSTzaíóm fogja el a lelkeket. Így kerül az aristotelési élet helyére a platóni nous.

Descartes a testet és a lelket élesen kettéválasztja. Az anyag kiterjedt, a lélek gondolkodó, a gondolkodásban van a lét bizonyossága. Ez a hangsúlyeltolás hosszú időre végzetes lett a bölcselkedésben. A lélek nem is kell az élethez, tanítja szélsőségesen Cartesius. Az életet teljesen anyagi jelenségnek tartja, mint a tüzet vagy az óraműködést, és a 17. század mechanikakedvelő szellemében megalapozza még a gondolkodás testi lefolyásáról szóló elképzeléseket is. Főműve a lélek szenvedéseiről, vágyik passzív benyomásszerzéseiről szól, amely ilyen tolódon a tudományos élményelemzés tervezetét adja. De elismeri, hogy a léleknek ott jut szerepe, ahol több cselekvéshetőség között kell választani – hiszen minden egyéb (pl. az érzéki- vagy emlékképfelfogás) testi mechanizmusokra vezethető vissza. Tehát a gondolkodás mégis csak szerepel a cselekvések magyarázatában, bár ő a cselekvéseket is a gondolkodás szempontjából szereti nézni (míg Aristoteles fordítva). Még azt sem tudhatjuk, nem álmodjuk-e az egész életet (az irreális árnyéklélek fogalma). Descartestól kapott az addigi valóság-tani lélektan ismeretelméleti színezetet, amely vagy háromszáz éven át homályosítja a lélektani szemléletet.

Az életlélek fogalma e század végén a rendiség utolsó bölcselője, *Leibniz* tanításában él tovább, aki minden egyszerű monaszban, melyet végső egységnek tart, az aktivitást látja. A monaszok percepciója, tudata is aktivitás. A tudatosság különböző fokai az aktivitás fejlődését mutatják, a tudattalan kis percepciókból fokozatosan alakul ki a világos apperceptió. Ilyen módon a tudattalan és az aktusok felfedezése Leibnizre vezethető vissza. Egységes lélekerőről beszél, amely megmutatkozik az érzelmi lüktetésben és a gondolkodás alkotó tevékenységében. Képzeletünk a homályos képekből megkívánások, ap-

petíciók és inklinációk irányítására fejlődik. Leibniz 19. századra gyakorolt hatása a pszichofizikai parallelizmus előlegezésében is megmutatkozik, amennyiben ő a testi és a tudatjelenségek előre meghatározott párhuzamosságát hirdeti, szemben Descartes anyagi lélekhatástanával.

Leibniz aktivizmusa a 18. században nem hatott egyenesen tovább. Egységes alapú fejlődéstana helyett az aktivitások sokaságára lettek figyelemmel és minden jelenség mögött külön adottságot kutattak. A *képességtani* felfogás a platóni ketéosztásból kiinduló, de Leibnizen át aristotelianus Chr. Wolff mellett, aki felsorolja az összes képességfajokat, főleg Tetensre támaszkodott, akitől a lelki életnek ma is népszerű hármas felosztása értelem, érzelem és akarat körére, továbbá az érzet-képzet-gondolat fokai származnak. Ebből lett az iskolás képességtan, amely annyi erőt nevezett meg, ahány jelenség szó-bakerült és így pusztá verbalizmust eredményezett és egyetlen konkrét lelki eseménynek sem tudta a kiváltódását, lefolyását megmagyarázni. A leírt eseményben aktualizálódó képességet lát, vagyis a lelket cselekvéslehetőségek kötegévé teszi, félreértett aristotelizmusból. Már a Stoa is 8-féle képességről beszélt, de a 18. század vagy 27-et ismert, melyet a mindennapos emberismeretben a moralizálok felhasználtak. Kölcsönhatásuk azonban aligha magyarázható valamilyen kapcsolódás nélkül, melynek törvényeit kell kutatni. Ez a Locke-féle bírálat nyitja meg a tudatelemzés útját, amely a történések mezejét egységes magyarázó elvvel próbálja feltárni. Így lesz a lélek benyomások és gondolatok kötegévé. A képességelemek helyére élményelemek kerülnek. A *tudatlélektan* vagy *élménytan* szürkesége kíséri a tudományos lélektan első lépéseit.

Descartes felfogásából két szélsőség született: a szubjektív idealizmus ismeretkritikája és szenzuális élménytana (Berkeley, Condillac) és a materializmus mechanikai metafizikája (Hobbes, Lamettrie). A termékeny vonal Locke-on és Hume-on át vezet Kanthoz. *Locke* módszeresen megkülönbözteti az érzékelést a gondolkodástól, továbbá a Primarius és szekundarius minőségeket és ezzel alapot ad a 18. század naiv észhitére jellemző és a 19. században virágzó asszociációs tannak, valamint az érzékelés 19. századi szubjektív élményelemzésének. *Kant*

az alkalmazott lélektanban (emberismeret) a képességtani szemlélet alapján áll és ez egész rendszerét befolyásolja. Az általános lélektanban azonban kidolgozza a szubjektív belső érzékről szóló tant, mely az introspekció módszerének megalapozásában döntő szerephez jut és így lehetővé teszi az érzékelési ismeretforrások alapos kutatását (Joh. Müller, Weber stb.), valamint a Leibniztől is ihletett Herbart, de különösen Fechner és Wundt, meg az Aristotelésig visszanező Brentano munkásságát. Noha a metafizikát kerülte, megkülönböztette a transzcendentális és a tapasztalati „én”-t, gátat vetvén a tapasztalás mindenhatósága babonájának és szinte előremutatott Jungig. Egyébként elvetette a tudományos lélektant, mert tárgya (a gondolkodás) csak az időben terjedvén ki, nem mérhető. Ezen az alapon vetette el az élményelemzést Comte is, és mert a megfigyelés torzítja a jelenségeket. Ma már tudjuk, hogy ez így van a fizikában is. A belső és a külső megfigyelés közt nem találunk ismeretbírálati válaszvonalat, de a belső érzék kutatása finomabb elemzésre tanított, mely a lélektani megfigyelésekhez mint kiindulópont szükséges. Az introspekcióról Komis kimutatta, hogy az ember késői öneszmélésének eredménye; ez vezetett a kísérleti lélektan megalapozására, míg a képességtan az alkalmazott lélektannal tartotta a rokonságot.

2. Kísérleti lélektan.

Az introspekció két irányban vezetett fejlődésre, a gondolkodás és az érzékelés elemzése terén keltvén kísérletező kedvet.

A *kapcsoláselmélet (asszociációs tan)* különösen Angliában virágzott, bár az élettani elemzésnek mozgásos ága Béliától Sherringtonig is nagy fejlődést mutatott, sőt a gondolatkapcsolás tényében is agyrostok mozgását látták. A legjelentősebb kutatók Hartley, majd Priestley után a két Mill (az apa egyetlen törvényt ismert, az érintkezését, a fia kettőt, a belső hasonlóságát és a külső találkozását), Hamilton (aki a redintegráció törvényét fogalmazta meg) és Brown, aki az asszociációs alaptörvényeket az érzelmi jelenségekre is kiterjesztette és ezekben látta alapjukat, mint Leibniz, sőt valaha Platon. Az ő munkás-

ságán épít tovább a kiváló Bain, aki két hatalmas kötetben tárgyalja az egész lélektant (1855-59), egyfelől az érzékelés és gondolkodás, másfelől az érzelmi és akarati jelenségek csoportosításában. Ő még a cselekvéseket is az asszociációkból véli magyarázhatóknak (elvük a fájdalom kerülése). Megalapítja a főleg lélektani érdeklődésű „Mind” című folyóiratot 1876-ban. Hatása azokon az angol pszichológusokon is észlelhető, akik később az alkalmazott lélektan irányában működnek, mint pl. a gyermekpszichológus Sully vagy a kísérleti pszichológus Myers. Franciaországban a kapcsolástani irányzattal tart rokonságot a szenzualista Taine és a pszichopatológia nagymestere Eibot. A freudi lélekelemzés is innen veszi eredetét. A 19. századi asszociációs lélektan mindjobban összeolvad az érzékelés vizsgálatából kiinduló kísérleti lélektannal, amely szintézis különösen Helmholtz munkásságában válik világossá. A kapcsoláselmélet a tudatnak reflexió-oldalát dolgozta ki, amely a belső érzékelésre vetette a fősúlyt, beleértve a szentimentalizmus és a romantika korában kihangsúlyozott érzelmet, míg az érzékeléskutató fiziológusok a szenzáció természetrajzát adták, így tehát e két fő ismeretforrás szubjektív vonásainak kidolgozása lett a tudományos kísérleti lélektan kiindulása, míg az élet valóságoldalait az alkalmazott lélektan igyekezett figyelemmel kísérni. Az asszociációs tan a tudattörténeket közös nevezőre hozta és így az első lélektani mezőelméletnek tekinthető. A lelki történést egyrangú aktuális erők találkozásából vélte levezethetőnek, szemben a polimorf képességtannal.

Az *érzékeléstan* kivált Németországban virágzott, de a kapcsolat-elmélet kísérleti kiaknázása is rá várt. Az érzékelési benyomások számszerű kezelésére a törekvő emlékképek mechanikája bátorított fel. E téren jelentették be a szabatosság igényét Herbart és követői.

Herbart főleg Kant nyomán haladt, de Leibniz hatására puszta potencialitás helyett feltétlenül működő erőt vett fel. Nagy iskolát alapított, amely Volkman népszerű tankönyvéig hat. 1824-25-ben adja ki „Psychologie als Wissenschaft” jelentős című könyvét, melyben az asszociációs pszichológusok képzetanát exakt deduktív alapokra próbálja fektetni, a képzetek öntörekvéseit és egymás gátlását matematikai formulákba

öntve. Így remélte a lélek realitását biztosíthatónak. A küszöb tana és a tudattalan érintése Fechnerre hat, az asszimiláció fogalma Wundtra. Herbart erősen racionális tana igen sok voluntarista vonást is tartalmaz. Az elhomályosodó képzetek továbbélnék, feltörekvésük a lélek önfenntartásából folyik; a képzetek állapotai az érzések és törekvések alapjai, a kellemes élménye pl. a képzetek harmonizálása. A törekvés tulajdonképpen alapjelenség, ahogy híres neveléstanát is az érdekkeltésre alapozza. A képességtani lélektan a képzettanival egyenrangú tárgyalást nyer, pedig ő adja ellene a főérveket (a verbalizmus és inaktualitás vádját).

Ugyanekkor Goethe barátja Purkinje, Johannes Müller (aki a specifikus érzéki energiák tételével a kanti tanítást élettani alapra helyezte) és más fiziológusok a látási fantazmák, entoptikus jelenségek vizsgálatát állítják az ismeretkritika szolgálatába, E. H. Weber bőrérzékelési kísérleteivel felveti a külvilági lokalizáció kérdését, és így lehetővé teszik Fechner pszichofizikáját. Lotze a „Medizinische Psychologie”-jával 1852-ben módszerezi ezt az irányt, melyben az érzéki primárius minőségek mellett a térszemlélet lényegesebb kérdései is megszólalnak./Különösen a látásról és a hallásról egy-egy nagy monográfiát adó Helmholtz jutott el lényeges kérdésekig; míg ő a tapasztalatban és öntudatlan ítéletekben látta a térszemlélet eredetét, addig Hering velünkiszületett sajátosságokra vezette vissza. Ezek a kérdések fejlődtek tovább Exner, Mach és Kries munkáiban, akik Fechner és Wundt művét az élettanban értékesítették.

Rechner Herbart bírálatából indul ki és felhasználja az élettani eredményeket. Sikerral alkalmazza az érzékelés területére Herbart maternatizálását, mellyel Weber relativitási tételének szigorú formát ad. 1860-ban megjelent főművétől számítják a kísérleti lélektan megszületését. Az abszolút és a különbségküszöbök megkülönböztetésével ismeri meg a pszichofizikai tevékenységet, melyet hallatlan pedantériával interpolál az inger és az érzéklet közé, vagy tízféle kautéla gondos betartásával. A test és a lélek, pontosabban az ingerek és a tudat szabatos kapcsolataival foglalkozik; bevezeti híres érzetegységét, WS éppen észrevehető különbséget, az érzékenység mérésével

párhuzamosan. Így alakul ki a pszichofizikai vagy pontosabban élettan-tudattörténeli párhuzamosság tétele. Módszerei G. E. Müller rendszerezésében: a konstancia, a határ és az előállítás módszere. A meg nem figyelt jelenségek hatása az észreveszésre elméletében nagy szerepet játszik. Az utóképek az emlékkép és fantázia előfoka. A külső pszichofizika a benyomás és a külső testi történés közti kapcsolattal foglalkozik. A belső pszichofizika kérdése viszont, hogy miképpen aránylik a belső élettani történés a benyomáshoz. Sajnos, éppen ezen a téren szerények Fechner kezdeményezései, a probléma pedig izgató: hová fordítja a szervezet a rendelkezésére álló véges erőket! A diskrepancia nem annyira az inger és az ingerület, hanem az ingerület és a tudat közt áll fenn. Az álom elemzéséből a kozmikus lét kérdéseire jut Fechner: ahogy az emlékkép elmerül az általános tudatba, úgy az egyéni lét a szellemek általános tudatában vesz misztikusan hullámzó részt. Fechner lélekmitológiája sok támadásnak volt célpontja. Az esztétikai élményre vonatkozó alapkísérletei kevesebb követőre találtak, mint érzékeléstana. Igen nagy emberek, mint pl. James, egész vállalkozását lenézték. Mégis élettani követőin és Wundton kívül kiváló kutatók folytatták munkásságát, mint pl. Delboeuf, Bourdon és Piéron.

Wundt szintézist csinált Herbarttól Spencerig. Szívós szelleme mindig kiegészítette művét az addig elhagyottakkal. Két kötetnyi elemzés után döntőnek szögezi le az alkotó szintézist, folytonosan intellektualista problémák után a figyelő és asszimiláló voluntarizmust; évtizedes természettudományi egyoldalúsága után kidolgozza a magasabb szellemi intézményeket tárgyaló néplélektant, mely az állat- és gyermeklélektannal együtt a fejlődéslélektant adja. Kiindulása mindvégig a belső tapasztalás tana marad. De a belsőt a külsőtől nem tudja szétválasztani, lélektanából kimarad a tudattalan és belejut az élményélettan. Mégis Wundt követeli először, hogy az aktuális élménnyel kell foglalkozni, az érzetekkel és törekvésekkel és ezek elemzésére Fechneren túlmutató „fiziológiai-pszichológiai” kísérleti módszereket dolgoz ki 1879-ben megalapított lipcsei laboratóriumában. Fő módszerei: a benyomás-, a kifejezés és a kettőt kapcsoló reakció módszer.

Appercepció elmélete szerint a régebben meglévő tudattartalmakkal összeolvadó aktuális érzékek adják az észre-
 vevést. A tiszta intro- és retrospekciót elveti, noha éppen ez fejlődik tovább, logikus folyamánként annak, hogy a tudat-
 jelenségek összefüggését és egymásközi viszonyát akarta
 Kutatni. Kant hármás felosztása helyett visszatér Wolff platóni
 eredetű kettősére, érzelem és akarat közt nem talál lényegi kü-
 lönséget. Az akarat oly érzelmi felindulás, amely megtalálja
 a megoldását. Érzelemtana magában foglalja a törekvéseket, így
 jut bele a feszülő és oldó, valamint az izgató és nyugtató, az öröm
 és bánat élménye mellé. Az akarat lehet, a benne szereplő tudat-
 mozzanatok sokasága szerint, ösztönös, megkülönböztető és
 választó. A motívumok terén megkülönböztet hajtórugót és
 indítóokat, melyek a mítosz, nyelv, művészet és jog megérté-
 sére is szolgálnak. Ma ehhez az egész sorozathoz a reflexet és az
 automatizált szokást is hozzávesszük, melyeket tudat jelenség
 nem kísér. A lélektan kiaknázatlan wundti alapelvei: a teremtő
 eredők, a kapcsoló viszonyok, a növekvő ellentétek, a célok el-
 térőségének elvei leginkább a „Völkerpsychologie”-ban ismer-
 hetők meg, mely az emberi művelődés négy fejlődésfokát mu-
 tatja be: a primitív, a totemtársadalom, a hőskorszak és a tör-
 ténelmi kor szakaszait.

Wundt hatása mellett Brentanoé a legjelentékenyebb,
 aki vele egyidőben sokkal egységesebb lélektant hirdetett. Jó-
 formán kettőjük tanítványai adják az egész élő lélektant, euró-
 pait és tengerentúlt egyaránt, sőt a feléledő pszichognózis is
 hozzájuk csatlakozik.

Brentano Aristoteles nyomán indult el, sokat vett át
 Leibniztől és a képességtanból, főleg az aktivitás vonását,
 melynek mély bölceleti alapvetést adott. Míg Wundt minden
 benyomást annyiban, amennyiben azt az alany módosítja, e
 szempontból lélektani tárgynak tartott, addig Brentano szét-
 választja a lelki aktust annak tartalmától és csak az aktust
 tekinti a lélektan tárgykörébe tartozónak. A tudat-tartalmat,
 amennyiben az külső érzéki tárgyú, teljesen kizárja. Minden
 aktusnak van intencionális tárgya és ez a ráirányulás az, ami
 a pszichológus feladatköre. A belső érzékelés tana foglalkoz-
 tatja, de itt is az érzelemnek, törekvésnek aktivitását tartja vizs-

gálandónak. Az 1874-ben megjelent főművében adott célkitűzése valósággal felüldítő az egyidejű Wundtéhoz képest. Az észre-
 vevés, a gondolkodás, a vágyódás, a gyűlölet aktusa az, amit
 ő lélektani kérdésnek tekint, csupa irányulás, kapcsolatvevés
 a belső és a külső között. Tanításának árnyoldala, hogy a belső
 tapasztalás bizonyosságában hisz és a tudattalan folyamatok
 ismeretének hiányában, melyet Hartmann kezdeményezésére a
 pszichopatológusok és a fejlődépszichológusok vetettek fel,
 nem ismeri az önbecsapás fontosságát és így a lelki magánvaló
 kérdése, melyet a megfigyelés, a szándék stb. még jobban tor-
 zít, mint a külső dolgokat, érintetlen marad tőle. Ezzel utat
 nyit a korlátlan introspekciónak, melyre Müllert Marbet és
 Külpet is felbátorítja.

Wundt és Brentano után négy nagy egyéniség lép fel,
 akik „magasabb” lelki folyamatokat kutatnak és az alkalma-
 zott lélektan lehetőségeihez közelednének.

Ebbinghaus hozza a kísérleti módszernek az asszociációs
 tannal való teljes szintézisét. Feehneren felbuzdulva az emléke-
 zet tényeire terjeszti ki a kísérleti módszert 1885-ben kiadott
 művében. Főleg sajátmagán kísérletezett. Módszerei: az ismét-
 lés, a megtakarítás és a megtartott tagok módszere, melyhez
 később az újrafelismerés és a találatok módszere járul. Meg-
 állapította az emlékezet terjedelmét, ismétlések hatására be-
 álló növekedését, az ismétlések hatásának csökkenését, a fele-
 dés görbét, mely az időtől és a bevésés frissességétől függés-
 ben mutatja a teljesítményt (Jost-féle törvények). Hatása ki-
 vált a neveléslélektanban volt jelentős. Ezenfelül ő alapítja
 meg a *Zeitschrift für Psychologie*t 1890-ben, amely felváltja
 Wundtnak a saját iskolájára szorító Tanulmányait. Kiváló,
 Wundtnál olvashatóbb kézikönyvet is írt, amely sajnos befe-
 jezetlen maradt, de egy rövidebb fogalmazásából Dürr kitű-
 nően kiegészítette. Nevezetes körülmény, hogy az érzékelés és
 a mozgás összefüggéseinek alapján lélektani rendszerét a cse-
 lekvések tárgyalásával zárja, amiben a lelki élet végső értel-
 mét látja.

G. E. Müller Lotze hatására lett pszichológussá és nagy
 iskolát teremtett. A pszichofizikát rendszerezte, hatalmas mun-
 kát írt a látásról, melyben Hering színelméletét konkretizálta,

de legnevezetesebb monográfiái az emlékezetről szólnak. Másodkezü és rendkívül gondos továbbfejlesztője elődeinek. A vizsgálatokat készülékek bevezetésével és szubjektív beszámoltatással (az ítéletek elemzésével, motiváltatással) tette pontosabbá. Kidolgozta az emlékezeti gátlások tanát, nevezetesen a perszeverációt, a visszaható gátlást, az asszociatív gátlást és a generatív gátlást, amely tanításokat a vele kölcsönhatásban dolgozó magyar Ranschburg a maga eredeti módszerével a homogén gátlás törvénye alá foglalta. Az asszociációs tan szigorúságában Müller nem ismerte el, hogy gondolatmenetünk az akarattól vagy az érzelmeiktől kisebb zavarásoknál jelentékenyebb mértékben függene és a lelki történések egészébe való beágyazottságot a kollektív felfogás és a komplexumalkotás utólagos felvételével gondolta magyarázhatónak.

Igen közel áll Brentanohoz *Stumpf*, aki Wundt módszereit is hasznosította, nevezetesen a „Tonpsychologie”-ban. Ez a hatalmas mű a hangérzékelés minden vonatkozását és az összehasonlító ítélet magasabb funkcióit felöleli. Stumpf a térszemlélet tekintetében nativista állásponton volt. Érzelemelmélete élettani megalapozottságra törekszik: szerinte minden benyomást érzelmi élmény kísér. Legjelentékenyebb állásfoglalása azonban az aktustan kidolgozása, ahol is megkülönbözteti a jelenség, funkció, reláció és alakzat kategóriáit. Az Ebbinghaustól kezdeményezett berlini lélektani intézetet kiépítette, gyermeklélektani társaságot alapított, állatlélektanban is tevékenykedett és nagy hatással volt a fenomenológia, valamint az alaklélektan kialakulására.

Külpe, noha Wundt tanítványa, közel áll a brentanoi irányhoz. Cáfolta a wundti kivonásos időmérés lehetőségét és az absztrakcióról szóló dolgozatával önálló utakra indult, amit Wundt nem is bocsátott meg neki. Megteremtette a würzburgi iskolát a gondolkodás lefolyásának elemzésére, melyet Ach az akarati folyamatokra is kiterjesztett. A kísérleti személyek szubjektív vallomásait részletesen elemzi, sőt kikérdezéssel is elősegíti. Szemlélettelen aktusokat fedez fel és a folyamatok frakcionalizálásával megindítja a minőségi kísérletezést. Élesen elválasztja a tartalmat a funkciótól; előbbinek törvényei: az asszociáció, a fúzió, a kontraszt és az inger-érzet viszonyok;

utóbbinak törvényei: a nézőponttól való meghatározottság, a feladat fontossága és a determináló tendencia. Már fiatal korában írt tankönyve is kiváló szintézis, de különösen jelentős a sajnos félbemaradt „Vorlesungen”, melyet halála után Bühler adott ki. Itt a gondolkodás és választás feladatát a cselekvésben megsejti és a lélektan jövőjét alkalmazásaiba fekteti.

E kimagasló férfiak rendkívüli hatást fejtettek ki és követőik közt a legnagyobb neveket találjuk.

Wundt iskoláján nevelkedett utóda Krueger, aki Lipszében újabb iskolát alapított (Werner, Sander (Jena), Klemm, Wartegg, Hippus) és az érzelmek fejlődéstani fontosságát az egész-szemlélet alapjává tette. Az érzékeléstan területén Ziehen és Kiesow hoztak új eredményeket, a reakciós és időbecslő vizsgálatokban Wirth, az érzélemvizsgálatokban Lehmann és Störing, a figyelem terén Kraepelin, aki a mérgező anyagok hatását vizsgálta s a munkagörbe híres módszerét dolgozta ki, melyet Pauli ma jellemző módon értékel, a fejlődéslélektanban Volkelt. Számos amerikai kutató is Lipszében nevelkedett, nevezetesen Hall, az összehasonlító, Catell, az egyéni lélektan egyik megalapítója, Titchener, a strukturális iskola feje.

Brentano iskoláját Meinong vitte a kísérletezés irányába a grazi laboratórium megteremtésével. Ehrenfels és Cornelius az alaki minőségeket emelték ki a térformákban, dallamokban és mozgásokban. Ők külön, érzékelésen kívüli aktusban látják az egységteremtő tényezőt, melyet az alakelmélet önelrendezésre vezet vissza. Witasek és Höfler a tér és idő szerepéről dolgozott. Benussi is ezt a vonalat követte gondos kísérleteiben. Th. Lipps az empátiás (beleérzéses) esztétika megalapítója, aki nevezetes tankönyvet is írt. Brentano hatása is elterjedt külföldre és tengerentúlra. Ward az ő nyomán írta meg a pszichológia leszűrt ismertetését az Encyclopaedia Britannica 1886-i kiadásában. Számos fontos tankönyv mutatja hatását, így Stouté, Höffdingé, McDougallé, Jamesé és Deweyé. Az amerikai funkcionális iskola is az ő hatását mutatja.

G. E. Müller göttingai iskolájában a vele együtt publikáló Pilzeckeren és Schuman non kívül tőle távolabb eső kutatók is nevelkedtek. Így pl. Katz (Rostock-Stockholm), aki látási, tapintási és állatkísérleteivel az alaklélektan! körhöz jutott

közel, akárcsak a kopenhágai Rubin; Jaensch (Marburg), aki a szemléletesség fokozatainak nyomozása során nagyirodalmú típustant dolgozott ki, Kroh (München) az ifjúság- és nevelés-lélektan mai vezéralakja, Rupp, a pszichotechnikus és Fröbes, a kísérleti lélektan legfontosabb kézikönyvének írója. A külföldiek közül főleg Spearmanre (London) volt hatással, aki az egyéni különbségek exakt statisztikai alapjaira törekszik és személyes tanítványára, az Amszterdamban tevékeny Révész Gézára.

Külpe hatása egészen rendkívüli. Würzburgi iskolája néhány év alatt a viharos érdeklődés középpontjába került. Marbe fedezte fel az érzéki szemléletes elemek jelentéktelenségét az ítéleti aktusban és a tudottság fogalmával előkészítette a nem-szemléletes lelki működések hatékonyságának elismerését. (Pl. az elhatározás öntudatlan tartóssága). Watt az irányított asszociációk, Messer (Külpe utóda) az ítéletek, Bühler, aki később nyelvlélektani rendszerén kívül a cselekvéslélektan egyik elméleti megalapozója és a bécsi iskola vezetője, az elvont kapcsolatok jelenségeit kutatta (1. 4. pont). A gondolkodástan továbbvivője Selz. Ach az akarati aktust elemezte, kihámozván a determinációs tendenciát, melyet az asszociáció ellen állítva, pedáns kísérletekben mért. Müllernek utódává lett. Girgensohn a valláslélektanban alkalmazta a gondolkodás-lélektant. Würzburgi vizsgálatok ihlették meg Lindworskyt és a louvaini Michotte-ot. A würzburgi iskola hatása indította lélektani útra Gemellit is, a rendkívüli sokoldalú milanói pszichológust, aki érzékelési, érzelmi és mozgáskutatásain kívül a bűnözés elemzésére és a repülőgépvezetők kiválasztására alkalmazta a lélektant.

Ebbinghaus hatása valamivel kisebb, noha a fejlődés-lélektannal való kapcsolata kezdeményező erejű volt. A Wundt-tól jövő Meumann, aki a kísérleti nevelés-lélektant megalapította, tőle tanult. Ugyanebben az irányban hatott Thorndikera is (Columbia egyetem), valamint Claparèdere (Genf), aki viszont Piaget fejlődését mozdította elő, a mai gondolkodás- és fejlődés-lélektan kimagasló képviselőjét (1. 4. pont). A különböző személyiséglélektan megalapítója, a hamburgi Stern, személyes tanítványa volt.

Stumpf hatása is inkább mély, mint széles. Husserl ira-

nyitásával megszabta a (Bergsontól befolyásolt) fenomenológiai iskola útját, melyen különösen Pfänder, Seheier, Weizsäcker és Straus értek el nagy eredményeket. A Schumann mellett Frankfurtban induló alaklélektani mozgalom is szellemi vezetőjének tekinti Stumpf ot, különösen Köhler, ki Berlinben utódává is lett, továbbá Koffka és Lewin, akik Amerikában kiszélesítették az iskolát és tanítványaik között találjuk Dunckert, aki a problémamegoldás terén, Gottschaldtot (Berlin), aki a gyermeki cselekvés, valamint az örökléslélektan terén, és Metzger, aki az érzékelés terén úttörő vizsgálatokat végzett, utóbbi Schumann tanszékét örökölte. A tengeren túl Seashore-ra hatott.

Amerikában Stanley Hall adta a legnagyobb lökést a kísérleti lélektan fejlődésének. Az ifjúkorról és az öregkorról írott művei alapvetőek. Ő alapítja az első amerikai laboratóriumot a John Hopkins egyetemen 1883-ban, majd a Clark Egyetemen működik évtizedekig, ahol vagy 80 tanítványa éri el a doktori címet, ő alapította az első amerikai folyóiratot 1887-ben, és pszichológiai társaságot is. Kezdeményezésének hatására ma több mint 20 folyóirat és 120 egyetemi intézet foglalkozik a lélektan minden ágával. Cattell a Columbia Egyetemen az egyéni különbségeket vizsgálja az asszociációkban és a reakciókban, kidolgozza a teszt-módszert s megalapítja a gyakorlati alkalmazást szolgáló Psychological Corporation-t. Nagy hatással volt Thorndikere, aki az állatok és gyermekek tanulásmódját vizsgálta. Gyakorlati irányban dolgozott Münsterberg is, akit James maga mellé hívott Harvardra. Európai vendégelőadásai indították meg a német ipari lélektant. Tankönyvében érdekes akciós elméletet mutatott be. Még szorosabban képviselte ezt az irányt Titchener, aki a Cornell Egyetemen a *strukturális* iskola feje. Külpe és Ebbinghaus hatása alatt, ő írja az első és legjobb amerikai tankönyvet a kísérleti lélektanról. Szemben állt Baldwin fejlődés- és típus-tanával, majd a funkcionális iskolával. Hú követője Bentley, aki a nyelvi és tárgyi szuggesztióktól épűgy félti a tiszta introspekciót, mint ő. A velük ellentétes *funkcionális* iskola Dewey fellépésével kezdődik, aki szerint valamely reakció egészében véve a legkisebb funkció, melyét nem szabad tovább

elemezni, a nélkül, hogy a szempontot el ne vétenők. Ládd és Angell a funkcionális iskola vezetői, amelyik műveletekkel, aktusokkal foglalkozik, nem pedig elemekkel és tartalmakkal. Minden lelki jelenségnek az életben való szerepét, funkcióját kutatják. Carr e dinamikus vonást még egy totálissal egészíti ki: szerinte minden lelki mozzanat csak az események szövevédekében (kontextus) nyeri el értelmét.

Ez a gondolat, mint jóformán minden termékeny újvilági újítás, az egyetlen eredeti amerikai pszichológustól, *James*-től vette eredetét, aki szintetikus hatásával Angellt épügy befolyásolta, mint Thorndike-t, tanítványai közé tartozik Woodworth és Yerkes is. Legnagyobb hatását ragyogóan megírt kétkötetes tankönyvével érte el, melyet több mint tíz évi munka után 1890-ben tett közzé. Felöleli a fejlődéstani irányzat minden termékenyítő gondolatát, melyet kiaknázott a lélektan számára. A tudatfolyam leírásában annak folytonos változását hangsúlyozta, minden mozzanatnak az élet folyamán való módosulását emelve ki – (amiért is maradandó képzetek kapcsolódását durva elvonásnak tartja), – a gondolatok jelentésváltozását és személyhezkapcsolódását elsőnek hirdette s a jelenségek élethivatását kutatta. Minden tudatmozzanat szerinte mozgásba törekszik átmenni. Igen nagy feltűnést keltett érzelemelélete, amely a testi és lelki folyamatok teljes egységét állította s az érzelem élettanát (Cannon) ösztönözte. Az értelmes cselekvés objektív ismertetőjét az eszközök változtatásában látta. Boring rámutatott, hogy James nemcsak a funkcionális iskolát, hanem a (később tárgyalandó) viselkedés- és az alaklélektan is anticipálta. Rendszertelen műve nem adott dogmákat, de hatása épp ezért a legszélesebb körre terjedt.

A fejlődő szaktudomány óriási *szervezeteket* hozott létre, nevezetesen az Egyesült Államokban és Németországban, intézetek, folyóiratok és társaságok formájában. Ezek biztosítják a szerteágazó törekvések egységét. Az első nemzetközi összejövetel 1889-ben volt Párizsban, a tizenegyedik 1937-ben, Madrid helyett ugyancsak Párizsban. A tizedik, kopenhágai kongresszus tiszteletére 1932-ben kiadott *Psychological Register* az egész világon élő vagy kétezzer pszichológus 40.000 munkájának pontos bibliográfiája.

3. *Alkalmazott lélektan.* (Jellemtan és fejlődéstan.)

A kísérleti lélektan mint tudatelemzés, wundti és bren-tanoi formájában egyaránt, sok bírálatot szenvedett el. Az élményeknek akár aktuális tartalmait, akár dinamikus aktusait tekintjük, csak ismeretelméleti elvonásokra jutunk. A lélektan-nak pedig vissza kell kanyarodnia az eleven életbe, ahol kapcsolatot teremt az élettan és az erkölctan között, amint ezt már Aristoteles meglátta. Ha az élet egyeseknek túl tág kategóriának tűnt fel, a tudat mindenestre túl szűk, hiszen a cselekvéseinket irányító nem tudatos tényezők kívülmaradása szétvágja a természetes összefüggéseket. Amíg a tiszta lélektan Descartes óta teljesen ismeretelméleti érzékelés- és emlékezés-kutató élmény tanná lett, addig a valóságtani alapozottságú életlélek gondolkörét az alkalmazott lélektan emberismerete ápolta; ennek igényei (az emberi jellem, fejlődés és művelődés megértése) ösztönözték a kísérleti kutatókat, hogy lényegesebb, az élethez közelebbálló kérdésekkel kezdjenek foglalkozni, hogy résztvehessenek a többi tudomány életalakító hivatásában. Ez készítette elő az alkalmazott lélektani irányzatoknak a kísérletivel való lassú egybevegyülését, ami korunkra annyira jellemző, így került vissza a lélektan az ismeretelméletitől a valóságtani alapra, az élmény helyett az életet kutatva és tudatlélektanból cselekvéstanna válván.

Az emberismereti törekvések az ókortól kísérik népszerű pszicho gnózisként (Dessoir) a tudományos lélektant. Aristoteles retorikájának hatására Theophrastos a piaci és színpadi típusok alapján írt jellemteni kazuisztikát. Hippokratés élettana ihlette a hellenisztikus Galénos alkati alapozottságú kedély típusait. A testalkat és jellem összefüggését B. Porta, J. Huartez kutatják tovább, a társadalmi oldalt La Bruyère és a moralisták képviselik. A szépirodalom lélektani járulécai a 18. században a leggazdagabbak. Ebből a talajból nőtt ki az alkalmazott lélektan, amely a képességtannal tartotta a legszorosabb kapcsolatot és sokat mentett át a babonás asztrológiából is. Kezdik erősen levetni az értékelő vonást s egyre inkább követelik a konkrét tapasztalati adatokat, melyeket különösen a kifejezés értelmezésében keresnek. Lavater, Engel, Lichtenberg

gazdag megfigyeléseket közölnek, melyek sorozatosan jelennek meg a pszichológiai magazinokban (C. Ph. Moritze 1782-től jelenik meg). A *tapasztalati lélektan* nagymestere Thomasius, százalékosan fejezi ki az egyes emberek tulajdonságainak fokait, akárcsak az ő színvonalán mozgó mai amerikai személyiségkutatók. Egész iskolát (ugyancsak folyóiratokkal!) teremtetett Gall, aki a koponyaalkatból próbált következtetéseket levonni az egyes képességek fejlettségére. A képességek között szerepel: életvágy, harciasság, étvágy, szeretet, szerzés, alkotás, titoktartás, óvatosság, önérzet, egyetértés, jóakarát, kitarítás, lelkiismeret, remény, vidámság, utánzás, hallás, látás, idő- és térérzék, rend, nyelv, összehasonlítás, következtetés... Nem csodálható, hogy ezt a heterogén listát Bell, Hamilton és mások ellenezték, noha később egy-két alapgondolatot az alkattan és az agyélettan részben rehabilitált. Ezeket a törekvéseket egészen új irányba terelte a fejlődéstani szempont, amelyet még Darwin fellépése előtt megtalálunk a preromantikus moralizáló pszichológusokban, akik naiv anekdotákkal a gyermeklélektannak, a népek karakterológiájának s a nemek közötti különbségnek lélekismereti megalapozását keresték.

A mai *jellemtan* művelői elődjüket látják O. G. Carusban, aki az öntudatlan lelki jelenségekről tárgyal és képességtani ízű életelvéből származtatja a magasabb szellemi jelenségeket is, a lélek fejlődéstörténetének mitológiájában. Az öntudatlan jelenségek felfedezése új voluntarizmust hozott magával. Schopenhauer lenézi a tudatos értelmet és a törekvéseiben sokszor vak akarat primátusát hirdeti az emberi életben. Követője E. v. Hartmann a tudatot már egyenesen az öntudatlan akarat gátlásából, visszaszorításából (stupefakció) származtatja, mint később a pszichoanalitikusok és Drever. Ezen a vonalon a legkiemelkedőbb *Nietzsche* lélektana. A közvetett törekvéskiegítés, az érzelmekben elrejtett szándékok, az önáltatás ismeretét a nagy, magános bölcselőnek köszönhetjük, aki az egész mélylélektan gondolatvilágát megelőzte. Az érzelmek dinamikájának rajzát a század végén a jellemtan alapjává tette *Paulhan*, akit később *Shand* követett.

Nietzsche pszichológiai vívmányainak legalaposabb kikatázója *Klages*, a mai jellemtan megalapítója. Ő a kifejezés

lélektanából indul ki. Az emberi mozgásban látja meg a lélek vitális törekvéseinek irányát és természetét, melyet az intellektus zsarnokként elnyom. Naiv metafizikája nem akadályozza meg abban, hogy az emberi gesztusok értelmezésének gazdag tapasztalati alapon nyugvó leszűrését adja. Nevezetesen az írásképp értelmezése, melyből a gesztusokat rekonstruálni tudja, nyugszik szilárd alapon, a szabatosan megkülönböztetett írásjegyek mindenkor ellentétes értelmezési lehetőségeinek összeállításával. Ez a kutatási irány a fejlődéstantól vett indítást. Darwin írta az első kifejezéselemzést, melyet Piderit hosszúhatású műve váltott fel és legújabban Strehle foglalja össze gyakorlati célból. Az arcjáték és kifejezés legújabb elemzői a pszichológus Lorsch (Lipcse) és az ortopéd Lange, akik mélyebb biológiai megalapozásra törekednek.

Míg ezek az irányok az általános emberit keresik a kifejezésben és ilyen ismeretekből következtetnek az egyéniségre, addig az alkattan az orvosi lélektan fejlődésével a *típusos vonásokat* keresi. Sigaud a domináló testrészekkel, Pende a belső elválasztása mirigyekkel, Kretschmer az endogén kedélybántalmakra való testalkati hajlamokkal, Jaensch előbb a mirigyekkel, utóbb a fajtameghatározásokkal, Pfahler (Tübinga) örökléstanában mindegyikkel keresi az összhangot.

Galton az egyéni értelmi teljesítmények öröklésére és vizsgálatára fordította Quetelet statisztikai módszerét. Ilyen módon kezdeményezést adott szabatos teljesítménypróbák alkalmazására, melyből Cattell és Binet kidolgozták a kísérleti *tesztmódszert*, amelynek alkalmazása a legszélesebb körökben elterjedt és a lélektanok legismertebb, bár vitatható értékű vívmánya. A neveléstanban vitt túlzott szerepe mellett Rosso-limo, Ranschburg és mások elmebetegek diagnózisára, Moede, Giese, Rupp a gazdasági életben, Bogen, Huth, Lahy, Baumgarten és Viteles pályaválasztásra alkalmazta ezeket a módszereket, kiterjesztvén őket, nevezetesen Münsterberg kezdeményezésére, az érzékelési és mozgási teljesítményekre is. W. Stern (a *Z. angew. Psychol.*, alapítója) ebben látta a perszonalisztika kiépítésének lehetőségét és felvázolta a különbözőzeti lélektan tervezetét. Spearman az egyéni adottságok minden lehetséges különbségét és együttjárását vizsgálja, Müller szí-

gorú módszerétől megihletett faktorelméletével, melyet az amerikai Thurstone fejlesztett tovább.

A jellemtan és a kísérleti eljárások ötvözetéből alakult ki a *személyiségvizsgálatok* nagy szervezeteket megmozgató di-
vatja. Ennek legnagyobb alkalmazója a katonaság, mely már a világháborúban ügyességi próbákkal válogatta ki a specialistáit. Amerikában Yerkes kezdeményezésére milliószámra alkalmaztak értelmességvizsgálatokat, míg Németországban a gyakorlati jellemtan fejlődött naggyá, nevezetesen Rieffert és Simonéit munkássága által. A jellemkutatás nem a teljesítményeket, hanem a kifejeződést veszi kiindulópontnak és ezért az érzelmi és az akarati élet egyéni jellegét vizsgálja, a pszichológustól – aki munka közben és kötetlen beszélgetésben figyeli jelöltjét – nagy beleérzést és gyakorlatot követel-
vén Németország többszáz hivatásos emberismerőt tart el, szigorú előfeltételekhez kötött és igen előnyös előmenetelű állami státusban. Az angol nyelvterület e téren igen elmaradott, kezdetleges tesztekkel és kérdőívekkel tapogatóznak a személyiségtanban, melynek legjobb képviselői Angliában Pear és Amerikában Robback. A személyiség kutatásában némelyek egy jobb társadalmi szerveződés lehetőségeit látják, de egyelőre sokhelyütt műkedvelők üzük. A Klemmtől profánpszichológiának nevezett pszichognózisnak a tudományos lélektanall kell kapcsolatot tartania.

Az alkalmazott lélektan egyéb területeire is behatolt a kísérleti módszertan, melyet az amerikaiak tereltek először gyakorlati kérdések felé. Ez a szempont érvényesült az alkalmazott és összehasonlító lélektanok az újromantikus *fejlődéselmélettől* történt megtermékenyülésében. A kezdeményezések kívülről jöttek, a biológiából, a kultúratudományokból és a pszichopatológiából, melyek a pszichognózis igényeit állították a fejlődéstani vizsgálatok elé. A kísérletezés eszmei és módszertani célkitűzése között mind nagyobb eltérés mutatkozott. A jelenségek szabatoskodó leírása mellett rendeltetésük kérdését általános megjegyzésekkel intézték el. A felkutatott működéseknek életalakító szerepét, a cselekvések irányításában való hivatásukat a kísérleti lélektan nem tudta konkretizálni és csak alkalmazott ágaiban keresett idevonatkozó tájékoztatást.

Ezeknek az alkalmazott irányoknak köszönhető, hogy a lélektan ma már az embert nem mint megismerő lényt vizsgálgatja, hanem minden oldalú cselekvéseiben mutatja be és ha sorsa irányítását valaha is befolyásolhatták tudományos szempontok, akkor ez a feladat a bontakozó cselekvéstanra vár majd.

A biológia az élőlényt a maga életterében akarta megérteni és felvetette a környezettel való kölcsönhatás kérdését. Az alkalmazkodás fogalma viszonylagossá tette a környezet jelentését és a szubjektív mozzanatoknak élethivatását kezdte megérteni. Az *állatlélektan* az értelmi jelenségeket a cselekvésekben vitt szerepük szempontjából látta. Az értelem feladatának és fejlődésének kérdését Darwin állította fel tömegeket megmozgató módon. Felfedezte az állatban az észet és az emberben az állatot. Rajta keresztül lesz az előkelő homo sapiensből a dolgozó homo faber; a lélektanban az ismeretelméletiből ismét a valóság-tani kiindulásba jutunk. Az értelem kapocsá lett ember és világa között. Ugyanígy kutatta Darwin az érzelmek mirevalóságát is és a külvilágra való irányulásban látta veszély- és előnyjelző feladatuk alapját. Ebben a tervezetben az élmény tan elemzéseit használhatatlanok voltak: funkciókat és teljesítményeket kívánt vizsgáltatni. Nagy ellenfele Uexküll mélyebb bölcséleti megalapozással (Kant és Leibniz nyomán) a lélektanra nézve egészen hasonló következtetésekre jut. Szerinte az élőlény szubjektív környezete a döntő, a külvilág, melynek szerkezete az élőlény szervi berendezésétől függ és ennek aktuális szükségleti állapotától, amely a dolgok jelentését kölcsönzi. A jelentések dinamikusán változnak a szervi érdekek szerint és egyszerű jelvezérlés technikájával mindig a megfelelő cselekvésmódot váltják ki. Benyomás és hatás egyaránt cselekvésmozzanat, melyek jelentése relatív.

Romanes, Morgan és Hobhouse naiv darwinista állatlélektanával szemben Jennings és Loeb kísérleti reflex-tana állott (amely a Marshall Halitól felfedezett reflexív fogalmát tropizmussá és taxissá növelte) és ez Thorndike tanulásvizsgálatait is befolyásolta, aki az ismétlés és a siker törvényeiből vezetett le mindent. A két irány fölé emelkednek Köhler, Yerkes, Tolman, Buytendijk, Bierens de Haan és Fischer az állati értelmet vizsgáló kutatásai. A biológusok közül különösen az

entomológusok munkája rendkívüli: Lubbock, Peckham, Fabre, Forel, Hingston, akik az ösztön merevségének ill. plaszticitásának ellentéteit dolgozták ki. Az ösztönélet kérdéseiben a legújabb szó egy ornitológusé, Lorenzé (königsbergi pszichológus), aki Uexküll szubjektív nézőpontját cselekvéstani átértelmezésben értékesíti.

A művelődéstörténetnek két eléggé jelentősen eltérő iránya ösztönözte a lélektant: a fejlődéslélektanhoz közelálló kulturális antropológia és a nőmet szellemtörténet. A darwinizmus hatására az emberiség múltjával Tylor, majd Frazer a primitív népek mentalitásával foglalkozik és e munkák alapján Baldwin (Princeton, a Psychol. Rev. alapítója) megszerkeszti a haeckeli filö-ontogenezis párhuzamosságának kulturális másolatát, a gyermeki gondolkodásnak az emberiség bölcséletéhez hasonló (Comte elméletével egyező) fejlődéséről. Ezen a nyomon haladnak Boas, Bartlett, Rivers, míg elevenebb érzelmi mozzanatokra terjednek ki az ősjelenségek iránt annyira érdeklődő pszichoanalitikusok, akikhez Malinowsky áll közel. Jelentékeny munkát köszönhetünk Lévy-Brühlnek, továbbá Preuss, Danzel, Thurnwald és Werner munkásságának, aki a többi fejlődési területtel egyező vonásokat dolgozta ki.

A wundti program a történelmi időkgig terjedt – innen kezdve a *szellemtörténeti* iskola kínálja a lélektani problémákat. Dilthey kiszélesíti az élményfogalmat az emberi tetteket befolyásoló jelentéssé és a történelem jelenségeit a művelődési tevékenységekből iparkodik megérteni, azoknak strukturális összefüggésében. Az élet egységét keresi és a lélektantól a sors lényeges kérdéseinek megértését várja. Spranger ezt a megértést az értékmegvalósítás kutatásában alkalmazza. A különféle értékirányulásokban szellemi alkalmazkodásmódokat lát, melyeknek ifjúkori jellegzetességeit szép és mély írásában foglalja össze. A kultúra ímezeivel való kapcsolódást látjuk itten, a pszichológia lassan az élőlény után a társas lényt is felfedezi az emberben. A Wundt nyomán haladó nyelvlélektan kialakulása után a művészet, a tudomány és a vallás lélektana egyre fontosabb kérdéseket vet fel. (Jaspers és Müller-Freienfels világnézet- és életlélektana a művelődés legmélyebb motívumait keresi.)

A *társadalomlélektan* konkrét kérdéseit a francia szociológusok vetették fel, és ma leginkább az amerikai irodalomban tárgyalják. A legkonkrétabbak a *gazdaságtani* kérdések, amelyek pl. az árkérdés tekintetében részletes lélektani elemzéssel a szubjektív szükségletek alakulására vezetnek vissza a gazdasági ösjelenségeket, szemben a tőke- és a munkaelmélettel. Mises egyenesen azt állítja, hogy a közgazdaságtan az emberi cselekvések lefolyásának a vizsgálata, amelyek motiválását a lélektannak kell kidolgoznia. Itten kapcsolódik a gyakorlati lélektan a gazdasági életbe, nevezetesen a kereskedelmi eladás, a piac és reklám elemzésével (Hollingworth, Poffenberger, Randolph, Lazarsfeld, Moede) és az ipari munka emberi tényezőjének racionalizálásával, vagyis a munka menetének az ember természetrajzához és cselekvéseinek motívumaihoz való hozzáigazításával (Taylor, Gilbreth, Burt, Myers, Lipmann).

A szellemi és a biológiai hatások kapcsolatát találjuk a lélektannak patológiai kezdeményezéseiben. Az *orvosi lélektan* a lelki ráhatás módjait minden korban kereste, de mélyebb indítást vett Mesmer mágneses szuggesztiójából és Braid hipnózistanából. Különös problémát jelentettek a szervi tünetekkel nem járó idegbántalmak, melyeket lélektani szempontból Th. Ribot rendszerezett, főleg asszociációs értelmezés szerint. Charcot híres iskolájából indul ki Janet nagyvonalú fejlődéstana és Freud lélekelemzése. Janet a neurózisokban az, életműködések társadalmi alkalmazkodásának hiányát látja. A fejlettebb élet magasrendű követelményeinek a beteg ép funkciói ellenére sem tud megfelelni. A személyiségnek a viselkedése (*conduite*) beteg. Jellemünket a társas szokások által szerkesztjük cselekvéseink összességével. Freud merészebb koncepcióval az ősi ösztönöknek a kultúrával folytatott küzdelmét látja az egész emberi lét lényegének. A cselekvések rejtett motívumait kutatja *mélylélektana*. Az ösztön (Trieb) irányulását a személyes múltból hámozza ki, amely szerinte tudattalanul determinálja cselekvéseinket. Reakcióinkat a szubjektív helyzet szabja meg, melyet a múlt teremt. Freud fogalomkáosza a jelenségek számtalan értelmezését engedi, és asszociációs racionalizmusa sápadttá teszi a feltárt vad világot. Szerinte a kul-

túra legmagasabb teljesítményei is Ösztönkielégítési pótképződmények. Minden szándék a belső feszültségek csökkentésére való. Az élettan és a kultúra Összeolvasztásával az egyéni ételsors egészségét vette tekintetbe, mint ezt a jellemteni gyakorlat explorációja azóta is teszi. Jung a személytelen ősmivolt kutatását tűzi ki célul és a kultúrák mágikus vonásaiban keresi az emberi lényegét. Adler elfordul Freud érzéki gyönyörkérés-elméletétől és a hatalmi érvényesülést, a társadalmi elismerés vágyát tekinti az ember rendszerint kompenzációs úton érvényesülő mozgató törvényének.

A *pszichopatológia* az általános lelki működések kialakulását is nyomon követi. Az érzékelésnek, mozgásnak, érzelmi életnek és gondolkodásnak törvényszerűségeit egyre tisztábban látjuk Goldstein, Weizsäcker és más patofiziológiai kutatók munkássága óta. Jelentékenyen elősegíti az orvoslélektan a pszichognóziát is, a kedély- és jellemvonások alkati feltételeinek feltárásával. A parapszichológia lassan átalakul az *okkult jelenségekben* való hiedelem lélektanává, melyet alkati kérdésnek kezdünk látni, paranoid érzelmi és gondolkodási hajlamok eredményének (Eichet, Gruber, Driesch.)

Míg az orvosi lélektan terápiás ténykedése még erősen vitatott, gyógynevelési értéke annál rohamosabban emelkedik. (Homburger, Hanselmann.) Különösen eredményes küzdelme az ifjúkori *bűnözéssel* szemben, mely a züllöttséget a társadalom érdekében egyre eredményesebben csökkenti (Cyril Burt, H. Többen), és mind újabb módszereket ígér a felnőtt bűnözők elleni küzdelemre is (Wulffen, Lutz, Alexander & Staub).

A fejlődéstan hatására tehát a pszichognózis új lendületet vesz, a kísérleti lélektan pedig megtelik eleven kérdésekkel. Élmény és mozgás a cselekvés eszközeként mutatkozik és élre kerül a motiválás dinamikus és totális szemlélete. Elkülönültek egymástól a fejlődéslélektan és az alkalmazott lélektan és az utóbbi lehetővé tette a művelődés jelenségeinek megértése mellett a gyakorlati életbe való eredményes beavatkozást. A biológiai nézőpontra való helyezkedés nyitotta meg a magasabb kulturális jelenségek felé való közeledést és a beavatkozás lehetőségét. A legtisztábban látható ez az alakulás az ember egyéni fejlődésének lélektanában, amely az egyes élet-

korokat egymással összehasonlítva, az ember életpályáját érteti meg velünk.

A pszichognosztikus és pedagógiai szándékú gyermeklélektanok után, melyek egy globálisan felfogott gyermek-típust állítottak szembe a sablon-felnőttel, a gyermeki természet és érdeklődés megértésének követelése megnyitotta a kaput a konkrét kutatás előtt. Darwintól származik az első *gyermeklélektani* napló, melyet Shinn, Scupin, Preyer, W. Stern és mások monográfiái követnek, továbbá Sully, Groos és újabb kutatók összefoglaló művei, melyek a csecsemőnek ifjúvá való kifejlődését követik nyomon. Hall az ifjúkor mellett megírja az öregkor monográfiáját is és Charlotte Bühler az egész életpálya során fellépő változásokat nyomozza konkrét anyagon.

Ebből a hatalmas munkásságból döntő ösztönzések bontakoznak ki. Gyakorlati irányban a *neveléslelektan* Németországban, Svájcban és főleg Amerikában fejlődött óriásivá (Meumann, Bobertag, Busemann, Claparède, Dewey, Thorndike, Termán, Hollingworth, Isaacs), egyre nagyobb területekre terjeszkedvén ki. A tanulás munkája és a tanítási ráhatás lélektana mellett a mogkivántatás és eszmekeltés kérdései lépnek előtérbe és mindezeknek előfeltételeit keresik egyfelől a gyermeki cselekvés motívumaiban, melyet környezetének elemzésével iparkodnak megismerni, másfelől pedig a gyermek személyi vonátaiban, melyet teljesítményvizsgálatokkal és jellemkutatással igyekeznek megközelíteni. Általában, a kísérleti pedagógia mintájára a gyakorlati lélektan minden területén megkülönböztethetünk háromféle vizsgálati módot: a cselekvés végrehajtásának elemzését (munka- és hibalélektan), a cselekvés motívumainak befolyásolását (ráhatáselemzés) és a cselekvő személyi állandónak megállapítását (személyiségkutatás).

Általános lélektani szempontból a fejlődéslelektan eredményei különösen nevezetesek azáltal, hogy az összehasonlító vizsgálatokban kényszerűséggel alkalmazott objektív módszerek értékes voltát figyelembe ajánlotta és általános tisztulásra vezetett. A cselekvés és gondolkodás fejlődésrajza új megvilágításban helyezte eléink az ember egész értelmi és érzelmi életét és így pl. Bühler munkája a legáltalánosabb kérdésekről, mint amilyen pl. a fogalomkialakulás vagy a kifejezés kér-

dése, nevezetesebb adatokat tartalmaz, mint e kérdések bármely monografikus tárgyalása. Ugyanígy Piaget munkái az elméletalkotásnak és a társadalmasodásnak törvényeit épen a gyermeki mentalitás fejlődésrajzából tárják eléink sohasem látott áttekinthetőségéig. Ezek a kutatások a lélektan legteljesebb életközelségbe hozták, úgyhogy a lélektan ma ismét nem az átéléssel, hanem magával az étellel foglalkozó tudomány.

4. *Legújabb irányok.*

Már a kísérleti lélektanban is megtaláljuk a dinamikus és totális vonások előtérbejutását; előbbit nevezetesen Ach és Szymanski munkáiban, valamint az amerikai funkcionális-musban, amely a viselkedést helyezte előtérbe és befolyásolta Claparède, Piéron és Groos művét; utóbbit főleg Krueger és a vele rokon Sander tanításaiban, továbbá a berlini alakszemlélettel rokonszenvező Rubin és Katz kísérleteiben. Amerikában a viselkedés mozzanata, Európában a helyzetelemzés kerül az előtérbe.

A funkcionális-mus az aktustant a fejlődélmélet pragmatizmusával ötvözte. A mozgás elemzésével alakul ki a behaviorista iskola (viselkedéstan), melyet az orexis elismerésével a purposizmus (szándékstan) vált fel. A viselkedés módosulásaiban látják a lényegét, a tanulásban Watson, Thorndike, Hunter, a belátásban Köhler, Piaget a társas életben McDougall, Lewin, Bühler. A viselkedés egy vonatkozási rendszerhez tartozik hozzá, melyben helyzetváltoztatási eredményez. James az értelmes viselkedés objektív kritériumát adja, Cattell már a század elején ennek kutatását követeli, miként McDougall és Pillsbury is. A viselkedést nemcsak a külső ingerek (behaviorizmus), hanem a belső szándékok is (purposizmus) vezérlik. Az élmény és a mozgás csak végeredményeik összefüggésében jellemezhetők adekvát módon. Ez a felismerés azonban a korai viselkedéstanban elveszett, mivel a reflextanhoz csatlakozott, melyet Pavlov nagyra tett.

Thorndike állati tanuláskísérletei indították meg az objektív pszichológia követelését; Watson pedagógiai naivitását Hunter szigorúbb irányba vitte. Programmjuk teljesíthet-

len, mert nincsen egyértelmű megfelelés inger és mozgás között, ez a kapcsolat nem közvetlen, hanem a közvetett tényezők egész sora kapcsolódik bele. Watson mechanisztikus elképzelése mellett is beszél intencióról, amely a mozgások sorsát megszabja. Az élményelemzés bírálata azonban alapos. Hiszen valóban az alany színezi benyomásait és introspekciója zavarja a megfigyelt mozzanatot. Watson az egész ember reakcióiról beszél s a belső viselkedés fogalmát is bevezeti. A tanulás belső feleletmódosítást létesít, így tehát kénytelen objektív belső tényezőket elismerni. Hull és Lashley ezeket behatóan elemzi.

A *szándék* annak elméleti formáját dolgozta ki McDougall, aki szintén nagyobb együttestől tekinti függőnek az élmény jelentését és hatását. A viselkedés főirányítója az ösztön, amely affektív élmények keltésével vezet; később semleges horméról beszél, amely a konátust teleologikusan irányítja. Így a képességtannal kerül kapcsolatba, J. Dreverrel egyetértésben a tudattalant minden élmény fejlődés eredőforrásának tekinti, de végül is pánsmentalizmusba jut. Míg tehát a hithű viselkedéstan mechanisztikus, addig McDougall mentalista és így e kezdeményezések a Descartestól kitaposott két zsákutcába jutnak.

A kiutat *Tolman* jelöli meg. A viselkedésnek két belső tényezőcsoportját látja, a törekvést és a tanulást, melyek egymástól függenek. Az eredeti és a szerzett viselkedésmozzanatok nem függenek közvetlenül külső erőktől, hanem közbülső tényezőkön át módosulnak. A szándék nem végső tehetség, hanem a változataiban külső és belső tényezőcsoportoktól függ, melyet a behaviorista purposizmus konkrét módon kutat. A külső és az egyéni tényezők megszabják a belső folyamatokat, melyekből a viselkedés származik. Így pl. a belső éhezés és a meglátott étel szabják meg az étvágyat, a született ügyesség és a gyakorlás az ételszerzés módját. Mindezeknek az erőknek konkrét dinamikája a viselkedést nem mint élményt vagy mozgást, hanem éppen qua viselkedést magyarázza, mint cél és eszköz kapcsolatát.

Míg az amerikai irányok a viselkedés fogalmát dolgozzák ki, addig Európában a vele korrelát helyzet elemzése áll előtérben. A helyzet egymástól független tényezők találkozá-

sából adódó változó állapot. Ennek rajza tárja fel a viselkedés sorsát. Különösen az *alaklélektan*, amely berlini iskola néven ismeretes (a lipcseiek inkább egészlélektanról beszéltek), dolgozta ki a lelki jelenséget megszabó egészeket. Az ingerek belülről és kívülről ránknézve lényeges egységekké szerveződnek és ezek tagozódása követeli meg az ad hoc alkalmazkodást. Az aktusok, mint pl. figyelem, társítás, beállítottság nem magyarázták az élménymozzanatok aktuális tárgyi kapcsolódását. Wertheimer a mozzanatok egymáshoz való viszonyából magyarázta az ingerület önelrendeződését a pszichofizikai mezőben, melynek történéseit tehát kevesebb és konkrétabb tényezővel magyarázta, mint a korábbi kísérletezők. Gelb ezzel az érzéki állandóság talányát is megfejtette. Koffka ezt a nézőpontot a mozgások összerendezésére és az ösztönös törekvésekre is alkalmazta, Köhler, majd Duncker az értelem, tanulás és belátás folyamatára, Lewin, majd Gottschaldt az akarati és érzelmi történésekre.

Köhler szerint a belátás előfeltétele a szemléletes mozzanatok átrendeződése jelentésteljes egészé, amire pl. a kezdeti sikertelenség készíthet. Egyes tárgyak a mezőben új jelentést vesznek fel, akárcsak Uexküll tanítása szerint. Az élmény nem áll konstans viszonyban az ingerekkel, hanem függ attól az egésztől, amelybe beágyazott. Rekonstruálnunk kell a viselkedés belső erőmezejét, amint ezt Tolman is leszűrte. Megkülönböztethetünk autonóm és heteronóm szabályozást; a biológiában épügy, mint a lélektanban az előbbi a jellemző történéslafolyás. Mivel a cselekvés az élmény belső tagozódását követi, más élőlények kifejezőmozgásait közvetlenül tudjuk megérteni. A viselkedés nem fizikai állandóktól, hanem aktuális jelentésektől függ. Tehetségsztyályok vagy fix elemek társításai helyett a tényező viszonyok önelrendeződése magyarázza a történést, ez érteti meg az eseményekért felelős releváns egészeket, nem a társítás túl kevés, vagy a képességek túl sok tényezője. Az alakelmélet a fenomenális osztályozás helyére a kondicionális-genetikus elméletet állítja. Az események keletkezését kell megértenünk, és ez lehetséges valamely eseménytípus egyetlen példányán. Lewin a minőségi kísérletezésnek egészen új lehetőségeit nyitotta meg. A lélektani helyzet feszültség-

rendszer, mely valamely szükséglet vagy akarat nyomására létesül. Az események tagozódása a belső történéstől függ, és értelmezésük, motivációjuk a cél elérése szolgálatában való szerepüket tárja elénk. Hangsúlyozza, hogy tárgyak, állapotok és tulajdonságok helyén a lélektanban folyamatok, változások és történések kelljenek. Ugyanígy kívánja Woodworth a főneveket igékkel helyettesíteni a lélektanban. A tisztán élménytörténést irreális helyváltoztatásoknak fogja fel, kimutatván az álmodozásokban a feszülő helyzetek megoldására irányuló törekvéseket. A lélektani törvény a motiváció egyes szakaszainak egymásközi összefüggését állapítja meg, feladata egy eseménytípus leírása.

Miként a törekvések szükségeknek felhívásokkal való találkozásából keletkeznek, akként eredményezi a totális helyzetben keletkező dinamikus viselkedés a cselekvést. A cselekvés mozzanatai nem az élettani vagy élménytani eszközi tevékenységükkel, hanem a helyzetre gyakorolt visszahatásukkal jellemezhetők. A lélektan valóságtani alapot nyert és a legújabb iskolákban az élményelemzés helyén a helyzet változtatató viselkedésnek vagyis a cselekvésnek motívumait kutatják. Nem a tapasztalat fogalmát szűkítik szubjektív irányba vagy bővítik a tudattalannal, hanem az élet fogalmát szűkítik az értelmes életére, a célkereső tevékenységekre vagy az eszközváltoztatásra képes cselekvésre. Ide jutnak el a kísérleti lélektant az alkalmazott lélektannal keresztező legkiválóbb pszichológusok, Bühler és Piaget, akik a közvetlen tapasztalást, melyet Brentano és Wundt annyira eltérően értelmeztek, épügy felhasználják, mint az élettani modelleket, az amerikai dinamizmust épügy, mint az európai totalitást, a behaviorizmust és a Gestalt-pszichológiát. Az élmény tanban meglátják a pars pro totót, felismerik, hogy az érzékelések és gondolatok csak jelműködések, melyek a mozgások és értékelések irányítására szolgálnak.

Bühler gondolkodástani és kifejezéstani műveiben meszsze előremutató szintézist ad és felvázolja a lélektan alapvetését. A jelműködések rendszerének kidolgozásával bírálja a tudatelemzést, melynek pedig klasszikus műveit adta. A jelek külön irreális világa hozzárendelt a reálishoz és lehetővé teszi

sok próbálgatás megtakarítását. Ugyanaz az elv húzódik meg az élettani hormonális jelszabályozástól a művelődési szimbolikáig. Az embert eszközhasználata és fogalmi gondolkodása, jelzései emelik az állati színvonal fölé. Az érzelmek akkor keletkeznek, amikor az élettani önkormányzat (Claude Bernard) nem boldogul a maga eszközeivel és a lehetőségek mérlegelésére van szükség. A kereslet és a kínálat lemerése történik az érzelmi életben, amely a belső szükségeknek és a külső alkalmaknak kiegyeztetése. A lélektan végső tárgya a cselekvés, amely az értelmes viselkedésnek legkisebb egysége, az élmény ennek csak anyaga. Ez az elgondolás minden tudatmozzanatra és minden mozgás jelenségre kiterjeszhető. Ebben a megvilágításban az élménytán a naiv realizmus egy fajtájának tűnhetik fel. A cselekvés a helyzet aktuális határozmányain felül az egész egyéni és egyénfeletti lélettértől függ. Ebben az élet térben az egyén vonatkozásai állandóan tájékozott fordulatokat mutatnak fel.

Piaget is kiemeli, hogy az élmény cselekvéshelyettesítő mozzanat. Már élményelőtti vitális tevékenységeink is értelem-szerűek. Az elméleti folyamatok szenzomotoros tevékenységek interiorizációi, melyek nevezetesen az alkalmazkodás nehézségeiből születnek. *Piaget* a formafejlődést, a reflexet, a tanulást, az intenciót és reflexiót, az elméletalkotlást és a morális kooperációt egységes sorba rendezi. A gyermek nyelvi alkalmazkodása nagyobb szakaszokban követi az első életévek szenzomotoros alkalmazkodását. A vágy és a kielégítés közé közbelép a keresés, amely mozgások összerendezését eredményezi a tárgyi akadályokkal szemben, ugyanúgy mint a cselekvéssűrítésre képes elmélet, mely a felnőttek és a társadalom véleményeibe ütközve születik. A viselkedés az organizáció működése, amely egyre fejlődő műveleti ciklusokat, operációs skémákat teremt. Ezek a skémák részben hozzáigazodnak a külvilághoz, részben azt magukhoz módosítják. A tárgyakat épen úgy kívánságainkkal és ismereteinkkel szerkesztjük, mint a fogalmat, vagy a morális elvet. Igen gondos vizsgálati iskolapéldája a minőségi kísérletezésnek.

Amíg a képességelmélet szerint a cselekvésekért végső diszpozíciók felelősek, de azok aktualizálódásáról nem tudunk

meg semmit, addig az élményelmélet szerint élménytársulása, ingerkiváltódása vagy mozgáskiváltása eredményezi a cselekvéseket és így a tudattalan tényezők szerepét elhanyagolja; a mozgáselmélet pedig belső és külső ingerekből közvetlenül származtatja a cselekvést, amelynek a mindenkori helyzetben való változó szerepe ilyenmódon figyelmen kívül marad. Piaget ezzel szemben az asszimilációs törekvéseknek a mindenkori tárgyi körülményekhez való hozzáigazodásával értelmezi a cselekvéseket, melyeknek minden tudatjelenség és minden reflex csak eszköze. Az alkalmazkodási minták fejlődése, érése és gyakorlódása rugalmasabb fogalmi hálózatot teremt», mint az alakelméleté, mert a történeti mozzanatot alapvetőnek tekinti.

Ezekkel a szemléletekkel a modern általános lélektan, közelebb jutott az antik hagyományokhoz, mint valaha. A cselekvés a biológiai és történeti változások relatív jelenségeinek találkozásából adódik, magasabb szerveződésű élettörténet, amely megváltoztatja azt a helyzeti együttest, amelyben a cselekvést kiváltó erő keletkezett. A cselekvés helyzetváltoztató viselkedés, amelyre a szükségletnek és felhívásnak találkozásából származó törekvés készlet. Az alkotó mozzanatok összefüggése és tagozódása a cselekvés motivációjának tárgya. Az inger-mozgás összefüggés és az élménytörténet csak a cselekvésben elnyert jelentésükből érthetők. A személyi vonásokat is a cselekvésből kell kihámozni, mint helyzetteremtő tényezőket. Míg a régebbi lélektan nevezetesen egyes működésekkel foglalkozott, ma ezekben végrehajtó műveleteket látunk, amelyek eredetére, motivációjára vagyunk kíváncsiak. Az érzés, a mozgás, az értelem ösztönös vagy akarati célok elérésére szolgálnak, épúgy, mint a személyi vagy akarati tulajdonságok, melyeknek érvényesülése a mindenkori érzelmi értékeléstől, ösztönös vagy akarati indítástól függ.

A legújabb vizsgálatok érzékelésben és értelemben, ösztönben és mozgásban, általában élményben és viselkedésben ugyanazokat az egységes és hatásbéli elveket kezdik felismerni, mintha mindegyikben ugyanazok a törvények érvényesülnének. Tudatelemzés és jellemtan csak egy-egy oldala a cselekvéstannak, elméleteik – ha szűken is – motivációs hipotézisek.

Az élményeket egyes kutatók belső cselekvésnek tartják, ez azonban csak hasonlat, amely elfedi azt a lényegét, hogy a belső cselekvés külsőt készít elő, ha távoli időpontban is. A cselekvések keletkezésében vitt motívum-szerepe érteti meg az élmény viszonyát a mozgáshoz és a személyi állandókhoz. A tudat hivatása a belső és külső indítékok koordinálása a viselkedés irányítására. Élmény és viselkedés egyaránt a cselekvés eszközei, melyek a személy – sokszor tudattalan – törekvéseinek szolgálatában állanak.

A lélektan ma az emberi cselekvések megértése felé közeledik. Ebben a törekvésében alkalmazási területeitől többet kapott, mint a tiszta tudománytól, de súlyosan vágná maga alatt a fát, ha megelégednék gyakorlati hasznú irányzatainak művelésével. Igaz, hogy a tudományos kísérleti lélektan sok fölös tudatelemzést hajtott végre, de ez nem volt hiba. A tucatot nem lehet eléggé ismerni, hiszen elsőrendű a szerepe az emberi cselekvések irányításában: tájékoztat a külső lehetőségek és ezek belső értékessége felől; kifejezésre jut a tudatjelenségek szubjektív természetében a cselekvések motívumainak viszonylagossága is, aminek belénk vésődött átérzése nélkül senki sem tekintheti magát pszichológusnak. Az igazi pszichologizálás nem kell, hogy csak a szépírók szabadalma maradjon, és a tudományosság sem a méréssel kezdődik és végződik. A lelki élet sok irreális vonásának realitásról nem annyira a mennyiségi elemzés, mint inkább tényezőinek minőségi kikísérletezése győz majd meg.

Módszertani véletlenek vitték előre tudományunkat az utolsó évtizedekben. De a biológiai és a művelődési nézőpontokat átfogó embertudomány igényével a lélektannak meg kell tanulnia a századokra való visszapillantást, hogy eleven kérdésfeltevésekhez jusson, amelyek hivatása táglátkörű magaslátára emelik.

IRODALOM.

- Baldwin, J. M.*: History of Psychology I-II. New York-London, 1913.
- Boring, E. G.*: A History of Experimental Psychology. New York, 1929.
- Brett, G. S.*: A History of Psychology. New York, 1921.
- Bühler, K.*: Die Krise der Psychologie. Jena, 1927.
- „ „ Die Zukunft der Psychologie. Wien, o. J. (1936).
- Dessoir, M.*: Abriss einer Geschichte der Psychologie. Leipzig, 1911. y
- Flügel, J. C.*: A Hundred Years of Psychology. New York, 1939.
- Garrett, H. E.*: Great Experiments in Psychology. New York, 1930.
- Hall, St.*: Die Begründer der naernen Psychologie. Leipzig, 1914.
- Hartmann, E. v.*: Die modernenißhologie. Leipzig, 1901.
- Henning, H.*: Psychologie der GgenwW., Leipzig, 1931.
- KieromTTTT 1911.
- Ksrrnh Gyula*- A M&Jl-IH·Bttdepék 1917--19.
- Köhler, Wo.*: Psychologische Probleme. Berlin, 1933.
- Murchison, K. (ed.)*: Psychologies of 1925. Worcester, Clark Univ. Press, 1925.
- „ „ Psychologies of 1930. „Worcester, Clark Univ. Press,
1930.
- „ „ The Psychological Register III. Worcester, Clark Univ.
Press, 1932.
- „ „ A Hißtory of Psychology inÀutobiography. I-II. Clark
Univ. Press. 1930-32.
- Murphy, G.*: An Historical Introduction to Modern Psychology. London-New
York, 1929...
- Müller Freienfels, R.*: Die Hauptrichtungen des gegenwärtigen
Psychologie.
Leipzig, 1933.
- Otto, W. F.*: Die Manen. Berlin, 1923.
- Piaget, J.*: La naissance de l'intelligence. Neuchâtel-Paris, 1936
- Pillsbury, W. B.*: The Hflory of Psychology. New York, 1929.,
- Révész, B.*: Die Geschichte dos Seejenbegriftes. Stuttgart, 1917.
- Ribot, Th.*: La psychologie anglaise contemporaine. Paris, 1870.
- „ „ La psychologie allemande contemporaine. Paris, 1879.
- Saupe, E.*: Einführung in die neuere Psychologie. Osterwieok, 1931⁴⁼⁵.
- ISaÖföTWir 1940.
- „ „ „ A lélektani kategóriák. Budapest, 1930.
- Siebeck, H.*: Geschichte der Psychologie I-t Gotha, 1883.
- Vorländer, K.*: Geschichte der PhilosophieP-II. Leipzig, 1921.
- Windelband, W.*: Lehrbuch der Geschichte der Philosophie. Tübingen, 1907;
- Warren, H. C.*: A Dictionary of Psychology. Boston, 1934.
- Woodworth, R. S.*: Oontemporary Schools of Psychology. New York, 1931.
- Wundt, W.*: Elemente der Völkerpsychologie. Leipzig, 1912.
- Lásd még a nagy német tankönyvek (Volkman 1876, Ebbinghaus 1905-
11, Jodl 1908, Elsenhans 1939) vonatkozó fejezeteit.
- H. Schiller Pál*